

دولت و فرودستان

فراز و فرود تجدد آمرانه در ترکیه و ایران

گردآوری و تألیف:

تورج اقبابکی

ترجمه آرش عزیزی

سرشناسه: اتابکی، تورج
عنوان و نام پدیدآور: دولت و فرودستان: ایران و فرود تجددآمرانه در ترکیه و ایران / گردآوری و تالیف تورج اتابکی، ترجمه آرش عزیزی.
مشخصات نشر: تهران: ققنوس، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۳۷۲ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۱-۸۰۱-۶

وضعیت فهرست‌نویسی: فبا

یادداشت: عنوان اصلی: The state and the subaltern modernization, society and the state in Turkey and Iran, 2007

موضوع: تجددگرایی (اسلام) - ایران

موضوع: تجددگرایی (اسلام) - ترکیه

موضوع: تحولات اجتماعی - ایران

موضوع: تحولات اجتماعی - ترکیه

موضوع: ایران - سیاست و حکومت - قرن ۱۴.

موضوع: ترکیه - سیاست و حکومت - قرن ۱۹ م.

موضوع: ترکیه - سیاست و حکومت - قرن ۲۰ م.

شناسه افزوده: عزیزی، آرش، ۱۳۶۶ - مترجم.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۸: ۲۱۸/۶۵۶ HN

رده‌بندی دیویی: ۳۰۶/۰۹۵۶

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۱۹۸۲۶۱۰

این کتاب ترجمه‌ای است از:
The State and the Subaltern
Modernization, Society and the State
In Turkey and Iran
Touraj Atabaki
I. B. Tauris & Co. Ltd, 2007

© حق نشر فارسی این کتاب را مؤلف آن
به انتشارات ققنوس واگذار کرده است.
تمام حقوق محفوظ است.

انتشارات ققنوس

تهران، خیابان انقلاب، خیابان شهدای ژاندارمری،

شماره ۱۰۷، تلفن ۴۰ ۸۶ ۴۰ ۶۶ ۴۰

* * *

دولت و فرودستان

فراز و فرود تجدد آمرانه در ترکیه و ایران

گردآوری و تألیف: تورج اتابکی

ترجمه آرش عزیزی

چاپ اول

۱۶۵۰ نسخه

۱۳۹۰

چاپ شمصاد

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۱-۸۰۰-۶

ISBN: 978-964-311-800-6

www.qqnos.ir

Printed in Iran

۹۵۰۰ تومان

فهرست

بیشگفتار	۷
تورج اتابکی	۷
۱. زمان، انضباط کاری و مدرن‌سازی در ترکیه و ایران: برخی ملاحظات تطبیقی	۱۲
تورج اتابکی	۱۲
۲. کارگران و دولت در اواخر امپراتوری عثمانی	۳۷
دونالد کواترت	۳۷
۳. مهمانان ناراضی: فرودستان ایران در حاشیه‌های امپراتوری تزاری	۶۱
تورج اتابکی	۶۱
۴. مدرن‌سازی امپراتوری عثمانی و «امتیازات ویژه»: واکنش ارتدوکس‌های یونانی به سیاست‌های ترک‌های جوان	۹۷
ونجلیس کچ ریوتیس	۹۷
۵. اصلاحات از بالا، مقاومت از پایین: مخالفان نظم نوین در ایران، ۱۹۲۷ تا ۱۹۲۹	۱۳۱
استفانی کرونین	۱۳۱
۶. میراث عثمانی جمهوری کمالیستی	۱۶۵
اریک یان زورخر	۱۶۵

۷. درکنار، یا برکنار از کارگران ایران: آبادان، اردیبهشت ۱۳۰۸
کاوه بیات ۱۹۱
۸. واکنش های صوفیان به اصلاحات در پی مبارزه ملی در ترکیه
هولیا کوچوک ۲۱۳
۹. واکنش به تجدد آمرانه در ترکیه: واقعه منمن و پیدایش یک اسطوره و نزاع بر سر
آن (۱۹۳۰-۱۹۳۱)
امید آزاک ۲۵۷
۱۰. اقتدار و عاملیت: بازنگری کنشگری زنان در دوره رضاشاه
افسانه نجم آبادی ۲۹۱
۱۱. چندهمسری پیش و پس از اجرای قانون مدنی سویس در ترکیه
نیکول آ.ن.م. فان اوس ۳۳۱
- نمایه ۳۶۵

پیشگفتار

تورج اتابکی

تاریخ اجتماعی خاورمیانه، در مقایسه با دیگر شاخه‌های تاریخ‌نگاری، حوزه‌ای است که هنوز جای زیادی برای کاوش دارد. تاریخ‌نگاری خاورمیانه، همچون تاریخ‌نگاری اروپا، تا پیش از قرن بیستم تحت سلطه تاریخ‌نگاری سیاسی، سلسله‌ای و نسب‌شناسانه و روایت‌های زندگی و زمان نخبگان بود. اما با «رشد چشمگیر و جهانی جامعه‌شناسی به عنوان موضوع دانشگاهی»^(۱) به خصوص در پنجاه سال اخیر، بسیاری از مورخان به تدریج تاریخ اجتماعی جوامع خاورمیانه را رشته دانشگاهی مقبولی دانستند. کار آلبرت هورانی در باره تاریخ مردم عرب،^(۲) کتاب خلیل اینالچیک در مورد تاریخ اجتماعی امپراتوری عثمانی^(۳) و روایات عبدالحسین زرین‌کوب از واکنش اولیه ایرانی‌ها به تهاجم اعراب در قرن هفتم^(۴) از مشهورترین نمونه‌های تاریخ‌نگاری اجتماعی خاورمیانه هستند. بی‌شک با شناخته شدن تاریخ اجتماعی بود که تاریخ توده مردم یا به قول اریک هابشام تاریخ از پایین یا «تاریخ عامه»^(۵) به تاریخ‌نگاری خاورمیانه راه یافت. گرچه تاریخ از پایین گرایش جدیدی در تاریخ‌نگاری خاورمیانه است اما می‌توان به چند پژوهش در این زمینه اشاره کرد: پژوهش ارواند آبراهامیان در باره نقش توده مردم در سیاست ایران^(۶) که در پی پژوهش ممتاز جورج رود در باره نقش توده‌ها در انقلاب فرانسه و روایت حوری اسلام اوغلو از دولت و روابط دهقانی در ترکیه عثمانی^(۷) می‌آید.

در بررسی اجرای مدرن‌سازی در خاورمیانه به طور اعم و ترکیه و ایران به طور اخص با نقصان‌های بسیار جدی در روایات و تحلیل‌های تاریخی در مورد پذیرش و مقاومت در برابر تغییراتی مواجهیم که جوامع ایران و ترکیه در دوست سال گذشته با آن روبرو بوده‌اند. گرچه مطالعه مدرن‌سازی در ترکیه و ایران موضوع پژوهش‌های دانشگاهی متعددی بوده است، اما این پژوهش‌ها تنها اجرای مدرن‌سازی از بالا را برمی‌رسند، یعنی اقداماتی را که نظام‌های سیاسی برای تغییر جوامع، وضع قوانین و مقررات جدید و بنیان نهادن نهادهای اجتماعی و سیاسی جدید برمی‌گزینند. اما آنچه هنوز از این پژوهش‌ها غایب است این است که جامعه به این اصلاحات و تغییراتی که از بالا نشست می‌گرفت چه واکنشی نشان داد.

مدرن‌سازی طرحی جهانی بود که تقریباً به طور همزمان، گرچه با سرعت‌های مختلف در مناطق مختلف، وارد جهان ما شد. در حیطه سیاسی، مدرن‌سازی با تولد جامعه مدنی و ظهور فردگرایی و خودمختاری فردی همگام بود؛ این آخری به خصوص در حقوق سیاسی و مدنی فردی بروز یافت.

عصر تجدد در شمال غربی اروپا وقتی آغاز شد که واحد بنیادی جامعه مدرن، فرد بود؛ بر خلاف جوامع کشاورزی و دهقانی، که گروه یا اجتماع واحد بنیادیشان بود. انسجام جمعی و خاص‌گرایی قومی و آگاهی فرهنگی نه تنها به واسطه میزان بالای بسیج اجتماعی و همگرایی فناوری و اقتصاد از بین رفته است بلکه با فردگرایی و خودمختاری فردی، که هر دو بخشی جدانشدنی از درک انسان مدرن از مدنیت هستند، مدرن شده، انسجام یافته و درآمیخته است. متعاقباً فردگرایی که در آزادی و خودمختاری فرد تجسم یافته بود، تعریف جدیدی یافت که متضمن پیوند جدید بین فرد و حکومت بود. مطابق این پیوند جدید، فرد در جامعه مدرن، حداقل در اصول، دیگر مطیع پادشاه، کشیش، سلطان، شاه یا شیخ خاصی نبود که اقتدار الهی یا

تجویزی داشته باشد، بلکه بنا بر احکام عقلانی و غیرشخصی موجود در قانون رفتار می‌کرد. برقراری حقوق جدید قضایی و سیاسی، از جمله حق نمایندگی، بی‌شک نتیجه این پیوند جدید بود و طبقه متوسط نوظهور تجاری و صنعتی شهرها به گونه‌ای جدایی‌ناپذیر با فردگرایی مرتبط شد.

اما اگر در شمال غربی اروپا روند مدرن‌سازی با توسعه تدریجی و گسترش خرد نقاد و خودمختاری فرد و ظهور جامعه مدنی همراه بود، در ترکیه عثمانی و ایران، خلاف آن صادق بود. پس از آن‌که هر دو کشور در قرون هجدهم و نوزدهم متحمل شکست‌های پیاپی نظامی شدند، تقاضا برای تغییر و اصلاح، برای دستیابی به سیاست و جامعه‌ای مدرن به تدریج به گفتمان سیاسی غالب بدل شد. ناکامی بعضی تلاش‌های اولیه برای عملی کردن تغییر و اصلاح از پایین در نیمه اول قرن نوزدهم باعث شد روشنفکران مدرن‌سازی را انحصاراً از بالا دنبال کنند. دیوانسالارها و افسران نظامی کاملاً مطمئن بودند که با وجود قدرت‌های استعماری هر گونه تلاش برای تغییر و اصلاح از پایین به چیزی جز آشوب سیاسی نمی‌انجامد و به حق حاکمیت کشورشان لطمه می‌زند.

تلاش‌های اصلاح‌طلبان قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم این کشورها را در مقابل چالش‌های پیش رو ایمن نکرده بود، چه در مقابل جدایی‌طلبی اقلیت‌ها و چه در مقابل اشغالگری قدرت‌های اروپا. پی‌آمدهای انقلاب مشروطه ایران (۱۹۰۵ - ۱۹۰۹)، تجزیه سیاسی و اشغال بخش‌هایی از ایران در طول جنگ جهانی اول، از دست رفتن فاجعه‌بار استان‌های اروپایی امپراتوری عثمانی در جنگ بالکان و شکست این کشور در جنگ جهانی اول، تهدید تجزیه قریب‌الوقوع پس از جنگ: تمام این‌ها باعث شد طبقات میانی و روشنفکران راهی نداشته باشند مگر جستجوی «مرد نظم»، که بتواند در مقام نماینده ملت، گاهی حتی خلاف اراده مردم جامعه را مدرن کند و دولتی مرکزی و قدرتمند (گرچه نه لزوماً مستبد) برقرار کند که توان حل مشکلات

روزافزون توسعه نیافتگی را داشته باشد و در عین حال از وحدت و حاکمیت کشور دفاع کند. اجرای تجدد آمرانه در ترکیه و ایران پس از جنگ جهانی اول با اطلاع از شکست تلاش‌های پیشین برای مطرح کردن مدرن‌سازی از پایین و از بالا صورت می‌گرفت.

سازش و مقاومت در برابر مدرن‌سازی و رابطه بین مردم عادی و دولت در ترکیه و ایران موضوع مقالات این کتاب است. در بهار ۱۹۹۹ پژوهشکده بین‌المللی تاریخ اجتماعی در آمستردام کارگاهی در مورد «تجدد آمرانه در ترکیه و ایران» برگزار کرد که شرکت‌کنندگان آن فرایند مدرن‌سازی از «بالا» یعنی از دیدگاه دولت و نخبگان را در ترکیه و ایران بررسی‌دند. بعضی از مقالات طرح شده در این کارگاه بعدها در کتاب مردان نظم: تجدد آمرانه در ترکیه و ایران منتشر شد [ترجمه فارسی این کتاب را با عنوان تجدد آمرانه، انتشارات ققنوس منتشر کرده است]. در ادامه این کارگاه، کارگاه دیگری برگزار شد با نام «فراز و فرود تجدد آمرانه در ترکیه و ایران» که هدفش بررسی مدرن‌سازی از «پایین» در ترکیه و ایران بود. هدف از پیگیری این طرح به دست آوردن درک تاریخی تطبیقی، مقایسه‌ای و کامل از مدرن‌سازی در ترکیه و ایران معاصر بود. تاریخ زحمتکشان و گروه‌های فرودست، با اشاره مشخص به تاریخ‌نگاری و روش‌شناسی، جنسیت، قومیت، کارگران صنعتی و غیرصنعتی شهرها، کارگران روستاها و کارگران بی‌کار و مهاجر از موضوعات بررسی شده این کارگاه بود.

استفاده من از عبارت «فرودستان» بر توصیف آنتونیو گرامشی مبتنی است. گرامشی در شهریار جدید و یادداشت‌های زندان، فرودستان را آن طبقاتی تعریف می‌کند که هژمونی جایگاه آن‌ها را ناچیز کرده است و از هر نقش بامعنایی در نظام قدرت حذف شده‌اند.

مقالات نوشته شده در این کتاب، به استثنای چند تا، حاصل کارگاهی در باره «فراز و فرود تجدد آمرانه در ترکیه و ایران: نگاهی به تاریخ قرن بیستم

از لایه‌های پایین جامعه» است که در پاییز ۲۰۰۳ در مؤسسه بین‌المللی تاریخ اجتماعی برگزار شد. ترجمه این کتاب را به زبان فارسی مدیون آقای آرش عزیزی هستم و نشر آن را وامدار همت آقای حسین زادگان مدیر انتشارات ققنوس. از هر دو اینان به دل سپاسگزارم.

یادداشت‌ها:

1. Eric Hobsbawm, *On History* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1997), p. 73.
2. Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002).
3. Halil Inalcik and Donald Quataert (eds), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).
۴. عبدالحسین زرین‌کوب، دو قرن سکوت، تهران، امیرکبیر، ۱۳۳۰.
5. Hobsbawm, *On History*, p. 201.
6. Ervand Abrahamian, 'Crowd in Iranian Politics, 1905-53', *Past and Present* 41 (December 1968), pp. 184-210.
7. Huri İslamoğlu-Inan, *State and Peasant in the Ottoman Empire: Agrarian Power Relations and Regional Economic Development in Ottoman Anatolia during the Sixteenth Century* (Leiden: Brill, 1994).